

UOT 37.01

Türkan Habil qızı Nəsirova

Milli Müdafiə Universitetinin fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı

<https://orcid.org/0009-0003-2143-1950>

E-mail: turkan.kishizade@mail.ru

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(4\).35-38](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(4).35-38)

TƏHSİL PROSESİNDƏ DİFERENSİAL STRATEGİYALARIN TƏTBİQİNDƏ SƏRİŞTƏLİ MÜƏLLİMİN ROLU

Turkan Habil Nasirova

*doctorial student in the program of doctor of philosophy
at the National Defense University*

THE ROLE OF A COMPETENT TEACHER IN THE IMPLEMENTATION OF DIFFERENTIAL STRATEGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Тюркан Хабиль гызы Насирова

*докторант по программе доктора философии
Национального Университета Обороны*

РОЛЬ КОМПЕТЕНТНОГО ПЕДАГОГА В РЕАЛИЗАЦИИ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Xülasə. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində formalaşmağa başlayan tələbəyönlü təhsil yanaşmaları fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasının vacibliyini ön plana çıxarmışdır. Amerikalı pədaqoq Con Dyui tərəfindən irəli sürülən nəzəri əsaslardan biri odur ki, təhsil yalnız bilik ötürülməsi ilə kifayətlənmir, həm də öyrənənlərin təc-rübə və fəaliyyətə əsaslanaraq inkişafını qeyd etmişdir. Təhsil və tədrisdə diferensiallaşdırmanı müxtəlif perspek-tivlərdən izah edən psixoloq Lev Vıqotski “Yaxın inkişaf zonası” nəzəriyyəsini irəli sürdü. Bu nəzəriyyə tələbə-lərin mövcud bilik səviyyəsini nəzərə alaraq onların potensial inkişaf imkanlarını üzə çıxarmağı və fərdi yanaşma-nı stimullaşdırmağı zəruri edir. XX əsrin ikinci yarısında idrak psixologiyasının inkişafı ilə diferensial təlim ideya-ları daha da genişləndi. Amerikalı psixoloq Hovard Qardner çoxsaylı intellekt nəzəriyyəsini irəli sürdü. Qardnerə görə, insanlar müxtəlif öyrənmə bacarıqlarına malikdir. Belə ki, müəllimlər fərqli metod və strategiyalardan istifa-də edərək fərdi xüsusiyyətləri nəzərə almalıdırlar. Müasir yanaşmada isə Tomlinson modeli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu modelin qurucusu Kerol Enn Tomlinson idi. O, diferensial təlim strategiyalarının nəzəri və praktik əsaslarını sistemli şəkildə təhlil etmişdir. Onun tədqiqatlarına əsasən müəllim yalnız bilik ötürməklə kifayətlənmir, həm də öyrənmə prosesini təşkil edən fasilitator rolunu oynayır.

Açar sözlər: *tədris strategiyaları, diferensial qiymətləndirmə, inklüziv təhsil, təlimin fərdiləşdirilməsi, sinif idarəetməsi, pədaqoji innovasiyalar*

Abstract. Student-centered educational approaches that emerged in the late 19th and early 20th centuries emphasized the importance of considering individual differences. The American educator John Dewey argued that education should not be limited to the transmission of knowledge, but should also focus on learners' development through experience and active participation. The psychologist Lev Vygotsky explained differentiation in education from various perspectives and introduced the “zone of proximal development,” highlighting the need to consider students' current knowledge levels and support their potential growth through individualized approaches. In the second half of the 20th century, with the development of cognitive psychology, ideas of differentiated instruction expanded further. The American psychologist Howard Gardner proposed the theory of multiple intelligences, suggesting that individuals possess different learning abilities, and therefore teachers should use diverse methods and strategies to address these differences. In contemporary education, the model developed by Carol Ann Tomlinson plays a significant role. She systematically analyzed the theoretical and practical foundations of differentiated instruction, emphasizing that teachers are not only knowledge transmitters but also facilitators of the learning process.

Keywords: *teaching strategies, differential assessment, inclusive education, individualization of learning, classroom management, pedagogical innovations*

Аннотация. Студентоориентированные подходы в образовании, начавшие формироваться в конце XIX – начале XX века, выдвинули на первый план необходимость учета индивидуальных особенностей. Одним из теоретических оснований, предложенных американским педагогом Джоном Дьюи, является положение о том, что образование не ограничивается лишь передачей знаний, но также предполагает развитие обучающихся на основе их опыта и деятельности. Психолог Лев Выготский, объясняя дифференциацию в образовании и обучении с различных точек зрения, выдвинул теорию «зоны ближайшего развития». Эта теория предполагает необходимость выявления потенциальных возможностей развития учащихся с учетом их текущего уровня знаний и стимулирования индивидуального подхода. Во второй половине XX века с развитием когнитивной психологии идеи дифференцированного обучения получили дальнейшее распространение. Американский психолог Говард Гарднер предложил теорию множественного интеллекта. По Гарднеру, люди обладают различными способностями к обучению, поэтому при использовании различных методов и стратегий учителя должны учитывать индивидуальные особенности учащихся. В современном подходе важное значение имеет модель Томлинсон, основателем которой является Кэрол Энн Томлинсон. Она системно проанализировала теоретические и практические основы стратегий дифференцированного обучения. Согласно ее исследованиям, учитель не только передает знания, но и выступает в роли фасилитатора, организующего процесс обучения.

Ключевые слова: *стратегии обучения, дифференцированное оценивание, инклюзивное образование, индивидуализация обучения, управление классом, педагогические инновации*

İlk olaraq, diferensiaslaşdırma təhsildə öyrənənlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq dərslərin fərqli yollarla təşkil edilməsidir. Məqsəd eyni qalmaqla, öyrənmə üsullarını, materialları, məhsulu və öyrənmə mühitini tələbələrin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırmaqdır ki, bütün öyrənənlər potensiallarını maksimum dərəcədə inkişaf etdirə bilsinlər. Diferensiaslaşdırma eyni zamanda yenilik tələb etsə də, bu, son beş, on və ya on beş il ərzində tətbiq olunan tədris plan və proqramlarının təxirə salınmasını və ya tamamilə ləğv edilməsini tələb etmir. Əksinə, bu yanaşma iki mərhələli bir prosesi əhatə edir. Birinci mərhələdə mövcud təlim planlaşdırılarkən məzmunun müxtəlifliyi və çətinlik səviyyəsi təhlil olunur. İkinci mərhələdə isə öyrənənlərin ehtiyac və maraqlarına uyğun yeni yanaşmaların tətbiqi nəzərə alınır.

Diferensiaslaşdırılmış təlimdə əsas məqamlara diqqət etmək lazımdır: Mövzu, proses və əldə etməli olduğun nəticə. Mövzu odur ki, tələbəyə hansı mövzu və anlayışlar təqdim ediləcək. Əlbəttə bu fərqli situasiyalardan asılıdır. Ola bilsin ki, bu mövzular dövlət standartlarına müvafiq, kurikulum əsaslı olsun[1]. Mövzunu seçərkən çətinlik səviyyəsinin müəyyənlişməsi vacib amildir. Bu da əlbəttə müəyyən bilik, bacarıq və qabiliyyət tipli tapşırıqların öncədən verilməsini zəruri edir. Belə ki, bu tapşırıqlar hər bir tələbənin cari qiymətləndirməsini aparaq onun səviyyəsini müəyyənləşdirir. [2, s. 51]

Bəzən müəllim tədris prosesi ərzində standartdan kənara çıxıb bilər, bu o halda baş verər ki, ya öyrənənlərin bilik və bacarıq səviyyəsi artar ya da qarışıq öyrənmə tipləri yaranar ki, bu da müəllimin xüsusi hazırlığını zəruriləşdirər. Proses odur ki, biz necə öyrətməliyik. Bu, eyni bir mövzunu fərqli perspektivlərdən izahıdır. Sınıfda müxtəlif öyrənmə bacarıqlarına sahib tələbələr olur. Əşitmə, görmə, kinestetik öyrənmə qabiliyyətlərinə görə fərqlənənlərə əsasən rollu oyun kimi metodlardan istifadə edərək öyrənməni üst səviyyəyə çatdırıb bilərik. Tədris prosesində diferensial strategiyaların tətbiqi zamanı qrammatik mövzular da interaktiv metodlarla təqdim edilə bilər. [3, s. 54]. Məsələn, tələbələr indiki sadə zamandan istifadə edərək öz xüsusiyyətlərini və sinif yoldaşlarının xüsusiyyətlərini müqayisə edir, əldə olunan nəticələri isə diaqram və rollu oyun formasında təqdim edirlər. Əşitməyənlü öyrənənlər fərqli və müsbət tərəfləri müzakirə edərək şifahi təqdimat verirsə, vizual öyrənənlər həmin cəhətləri qrafik və ya sxemlər şəklində izah edirlər.

Tədris prosesində diferensial strategiyaların tətbiqi zamanı “məhsul” anlayışı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məhsul dedikdə tələbələrin təlim prosesinin sonunda əldə etdikləri nəticəni və öyrəndiklərini nümayiş etdirmə formasını başa düşürük. Bu yanaşmanın formalaşmasında Benjamin Blum tərəfindən irəli sürülmüş **Blum taksonomiyası** və Hovard Qardnerin “**Çoxsaylı zə-**

ka nəzəriyyəsi” mühüm rol oynayır. [1, s. 6]. Bu nəzəriyyələr tələbələrin yalnız bilik əldə etməsini deyil, həm də həmin bilikləri müxtəlif formalarda tətbiq etməsini ön plana çəkir.

Hovard Qardnerin çoxsaylı zəka nəzəriyyəsi əsasında müəllim səriştəliliyinin formalaşdırılması:

Tarix boyunca müəllim həm tədris prosesini idarə edən, onu təşkil edən, həm də kəşf və nəzəriyyələri ilə tanınan şəxs olmuşdur. Bu müəllimlərdən biri də Hovard Qardnerdir. O, Harvard Universitetinin professoru idi və 9 zəka nəzəriyyəsi adlı işini təqdim etdi. Öncəliklə, bu, 6 zəka nəzəriyyəsini özündə ehtiva etsə də siyahı daha sonra doqquza qalxdı, zamanla daha da geniş vüsət almağa başladı. Bu da özlüyündə intellektual və istedadlılıq səviyyələrinin ölçülməsində əvəz edilməz rolu vardır. Hər kəs üçün aydındır ki, 3 öyrənmə kateqoriyası vardır ki, bunlar kinestetik, audio və vizual öyrənməni təşkil edir. Bununla yanaşı tarix boyunca bir sıra yanaşmalar kəşf edildi ki, bu da öyrənmə potensialını üzə çıxarmaq və daha yaxşı tədris prosesini təşkil etməyə imkan verdi. Qardnerin nəzəriyyəsi təlimin planlaşdırılması, fəaliyyət və tapşırıqların seçilməsində qiymətləndirmə strategiyalarının müəyyənləşdirilməsində mühüm rolu vardır.

1. Verbal-linqvistik zəka – Bu zəka növünə malik tələbələr sözlə ifadə etməyi, oxumağı və yazmağı yaxşı bacarırlar. Müəllim onlarla işləyərkən qısa hekayələr yazdırmaq, təqdimatlar hazırlatmaq və söhbət etmək kimi fəaliyyətlərdən istifadə edə bilər. Bu, onların nitq və yazı bacarıqlarını inkişaf etdirir və öyrənmə prosesini daha səmərəli edir.

2. Məntiqi riyazi zəka – Bu zəka problemləri həll etməyi, məntiqi əlaqələri görməyi və rəqəmlərlə işləməyi asanlaşdırır. Müəllim məntiqi tapşırıqlar, problemlər və qrup oyunları təqdim edərək analiz və düşünmə bacarıqlarını gücləndirə bilər.

3. Məkan vizual zəka – Tələbələr şəkilləri, xəritələri və qrafikləri başa düşməyi və yaradıcılıqla istifadə etməyi yaxşı bacarırlar. Müəllim onlara şəkillərlə işləmə, sxem və ya konsept xəritəsi hazırlamağa imkan verə bilər.

4. Bədən kinestetik zəka – Tələbələr hərəkət etməyi, praktiki fəaliyyətləri və əllə işləri yaxşı bacarırlar. Rollu oyunlar, dramatizasiya və laboratoriya fəaliyyətləri bu zəkamı inkişaf etdirməyə kömək edir.

5. Musiqi zəka – Bu zəka musiqini dinləmə, ritm və melodiyanı anlama bacarığını əhatə edir. Müəllim tələbələrə mahnı və ya ritmik tapşırıqlar verərək öyrənmə prosesini əyləncəli və yaradıcı edə bilər.

6. Sosial zəka – Bu zəka digər insanları başa düşmə və onlarla əməkdaşlıq bacarığını əhatə edir. Müəllim qrup işləri, debatlar və müzakirələr təşkil edərək əməkdaşlıq və ünsiyyət bacarıqlarını gücləndirə bilər.

7. Daxili zəka – Öyrənənlər öz emosiyalarını və düşüncələrini anlamağı bacarırlar. Müəllim onlara jurnal yazmaq, özünü qiymətləndirmə və refleksiya tapşırıqları verərək özünü dərk etmə bacarıqlarını inkişaf etdirə bilər.[5]

Bu səbəbdən tələbələr əldə etdikləri bilik və bacarıqları şifahi təqdimat, debat, müzakirə, rollu oyun və ssenari kimi fəaliyyətlər vasitəsilə nümayiş etdirə bilərlər.[4] Tətbiqi mərhələdə əsas məqsəd mövcud bacarıqları inkişaf etdirmək və ya yeni bacarıqlar formalaşdırmaqdır. Məsələn, gitara ifa etməyi bacaran bir tələbə ingilis dilində mahnı və ya rep yazaraq dil bacarıqlarını yaradıcı şəkildə tətbiq edə bilər. Eyni zamanda səlis nitq qabiliyyətinə malik bir tələbəyə şifahi təqdimat hazırlamaq tapşırığının verilməsi yeni bacarıqların inkişafına imkan yaradır. Bu prosesdə müəllimin fasilitator rolu mühüm əhəmiyyət daşıyır və tələbələrin fərdi potensialının inkişafına şərait yaradır. [4, s. 21]. Tənqidi tipli tapşırıqların təyini onları özlərini inkişaf etdirməyə sövq edir. Bu tapşırıqların təyini müəllimin günü gündən professional yanaşmasını artırır. Təbii ki, hər bir fərd üçün çətinlik səviyyəsi müxtəlif olan tapşırıqların verilməsi vacibdir. Bu fərqliliyin düzgün bölüşdürülməsi tələbələrin motivasiyasına və öyrənmə bacarıqlarına mühüm təsiri vardır. Bu məndə əsasən onu vurğulamışam ki, gənc müəllimlərin əksəriyyəti dərs prosesini daha interaktiv etməyə çalışırlar. Bu mükəmməl səslənir, lakin burada əsas məqam öyrənmə və öyrətməyə yönəlməkdir. Bizim üçün ən başlıcası öyrənmə nəticələrini öncədən müəyyən etmək, onu tədris ilinin əvvəlində aydın şəkildə izah etmək və bu nəticələrə nail olmaq üçün mühüm plan və proqram qurmaqdır. Bu plan adaptiv, yəni çevik dəyişikliklərə yol açan və ya diferensial yanaşmanı tələb edir. Müəllim bunu bilməlidir ki, təlimat bir ölçü vahidi deyil ki, hər kəs üçün eyni olsun. Metakognitiv bacarığa sahib olan tələbələrin ək-

səriyyəti öyrənmə üçün uyğun tədris vəsaitini, mövzuları maraq və potensiallarına görə seçə bilirlər. Burada müəllim əsasən fasilitator rolunu oynayır. Düzgün istiqamət tələbəni yüksək nəticələrə sahib olmağa kömək edir. Məqalədə Hovard Qardnerin idrak bacarıqlarının diferensiallaşdırmaya təsiri mövzusu da araşdırma aparılmışdır. Eyni zamanda sosial-iqtisadi və ailə amillərinin, mədəni və etnik təsirlər, gender fərqliliyinin təhsilə bilavasitə təsirindən də bəhs olunmuşdur. Sınıf idarəetməsi zamanı isə diferensial strategiyaların tətbiqində səriştəli müəllim tələbələrə fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq təlimi uyğunlaşdırır, effektiv öyrənmə mühiti yaradır və hər bir öyrənənin inkişafını təmin edir.

Nəticə. Son illərdə qloballaşma və təhsilin inteqrasiyası tələbələrə fərdi qabiliyyət və maraqlarının müxtəlifliyini artırır. Bu vəziyyət müəllimləri tədris mühitini fərdiləşdirməyə, diferensial yanaşmanı konseptual və praktik səviyyədə tətbiq etməyə məcbur edir. Diferensial təlim öyrənənlərin bütün səviyyələrinə uyğun deyil, lakin davamlı qiymətləndirmə və çevik təlimat vasitəsilə onların bacarıqları inkişaf

etdirilə bilər. Məsələn, Blum taksonomiyası əsasında qiymətləndirməyə (ingilis dili üzrə) əsaslanaraq, bu metod tələbələrə biliklərini mərhələli şəkildə yoxlamağa imkan verir. Öyrənənlər əvvəlcə məndəki məlumatları xatırlayır, sonra onu izah edir, daha sonra isə yeni cümlələr quraq tətbiq edirlər. Növbəti mərhələdə onlar mətn üzərində təhlil aparır, sonda isə öz fikirlərini bildirərək qiymətləndirmə və yaradıcı yanaşma nümayiş etdirirlər. Bu yanaşma onların həm dil, həm də düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Problemin aktuallığı. Müasir təhsil mühitində tələbələrə fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan səriştəli müəllimlərin diferensial təlim strategiyalarından istifadəsi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin yeniliyi. Diferensial təlim strategiyalarının müəllimin fasilitator rolu və innovativ pedaqoji yanaşmalarla birləşdirilərək sistemli tətbiqi mövzunun yeniliyini təşkil edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Bu strategiyaların tətbiqi müəllimlərə dərs prosesini optimallaşdırmaq, tələbələrə fərdi inkişafını dəstəkləmək və təlim nəticələrini artırmaq imkanı verir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A. Təlim prosesində müasir pedaqoji texnologiyalar və müəllim səriştəsi // –Bakı: Pedaqogika və Psixologiya, –2018. №3, –52 s.
2. Hüseynova, S. Diferensial təlimin təşkili və onun effektivliyi // –Bakı: Təhsil Araşdırmaları Jurnalı, –2020. №1, –39 s.
3. Quliyev, R. Müəllimin peşəkar inkişafı və təlim strategiyaları // –Bakı: Elm nəşriyyatı, –2017. –88 s.
4. Məmmədov, R. Müasir təlim strategiyalarında diferensiallaşdırma prinsipləri // –Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, –2019. №2. – 45 s.
5. Əliyeva, L. İngilis dili dərslərində interaktiv və diferensial metodların tətbiqi // –Bakı: Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi Xəbərləri, – 2021. –67 s.
6. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes // – Cambridge, MA, USA, Harvard University Press, –1978. –p.3
7. Gardner, H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences// – New York, USA: Basic Books, – 2011. – p.93
8. Tomlinson, C. A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners // – Alexandria, VA, USA: ASCD, – 2001. – p.110
9. Türkoğlu, M.E., & Cansoy, R. Linking instructional leadership and differentiated instruction: The mediating role of teacher agency // –USA: SAGE Open, –2026. –p. 4.
10. Suprayogi, M., Valcke, M., & Godwin, R. Differentiated instruction does matter: Effects on students' well-being and inclusion // –Switzerland: Frontiers in Education, –2021. –p. 9.

Redaksiyaya daxil olub: 22.04.2026